

„Lijepo je doći tu na par dana, ali je živjeti teško...” – razvojni potencijali i prepreke ruralnih naselja Gorskoga kotara i sjevernodalmatinskih otoka iz perspektive stanovnika

---

Krešimir Žažar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, Hrvatska
e-mail: kzazar@ffzg.unizg.hr
ORCID: 0000-0002-6133-8625

Vladimir Ivanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, Hrvatska
e-mail: vivanovi@ffzg.unizg.hr
ORCID: 0000-0001-8789-3486

Tijana Trako Poljak

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, Hrvatska
e-mail: ttrako@ffzg.unizg.hr
ORCID: 0000-0002-0846-2889

SAŽETAK Brdsko-planinska i otočna područja dominantno su ruralni predjeli specifičnih razvojnih izazova kojima je i u legislativi Republike Hrvatske pridan poseban status. Rad tematizira iskustva stanovništva u ruralnim naseljima koja, iako se nalaze u dvjema susjednim županijama iste Jadranske regije (NUTS2) i podjednakog razvojnog indeksa, Primorsko-goranskoj i Zadarskoj, geografski pripadaju različitim planinsko-brdskim (Gorski kotar) i otočnim područjima (Dugi otok, Molat i Zverinac) sa specifičnim razvojnim iskustvima i izazovima.

Rad se u teorijskom okviru oslanja na analizu sekundarnih podataka koji ilustriraju dominantno negativne razvojne trendove u tim područjima, dok se u glavnom dijelu predstavljaju rezultati empirijskog istraživanja provedenoga kvalitativnim pristupom metodom dubinskih polustrukturiranih intervjua (N = 19) sa stanovnicima navedenih područja od siječnja do lipnja 2022. godine. Prigodni je uzorak uključivao 9 sugovornica i 10 sugovornika različitih sociodemografskih obilježja, uz podjednak broj intervjua provedenih u oba područja.

Intervjui su pružili uvid u perspektivu stanovnika vezano za razvojne potencijale i prepreke njihovih ruralnih naselja. Unatoč raznolikim determinantama, ustanovilo se da se sugovornici iz oba područja suočavaju s jednakim razvojnim izazovima: manjak gospodarskih aktivnosti i nemogućnost pronalaženja zaposlenja ističu se kao neki od glavnih razloga masovnog iseljavanja. Dodatno se ukazuje na problematiku slabog iskorištavanja turističkih i poljoprivrednih potencijala. Iako ruralni prostori u promatranim područjima Gorske Hrvatske i na sjevernodalmatinskim otocima raspoložu velikim razvojnim potencijalima, njihovoj realizaciji, zaključuje se, valja prethoditi sustavno osmišljavanje i provedba zaokruženih razvojnih planova ruralnih prostora na makrorazini, mezorazini i mikrorazini, koja u temelju treba osigurati preduvjete za vibrantnu gospodarsku aktivnost i demografsku revitalizaciju.

Ključne riječi: ruralna područja, Gorski kotar, sjevernodalmatinski otoci, razvojni potencijali, depopulacija, gospodarska neefikasnost.

1. Uvodno¹

U javnom diskursu u Hrvatskoj pri spomenu riječi „otoci“ i „brdsko-planinska područja“ najčešće se evociraju podvojene asocijacije. S jedne strane, prizivaju se pitoreskne slike izoliranih krajeva s prekrasnom netaknutom prirodom dok se, s druge strane, njihova izoliranost vidi kao odsječenost od glavnih tokova zbivanja u zemlji te dominantno ističe kao velika razvojna zapreka koja rezultira dugotrajnom pasivnošću pa i razvojnom zaostalošću tih krajeva. Da je riječ o specifičnim područjima, prepoznale su društvene znanosti, ali i zakonodavac, tj. država koja im je kroz pojedine zakonske akte pridala poseban legislativni status. Iz znanstvene perspektive ova dva tipa područja prepoznaju se i ponajbolje ih opisuje koncept i teorija periferije (Banovac i sur., 2004.; Domazet i Marinović Jerolimov, 2014.) koja ukazuje na općenitu poluperifernu poziciju prvo Hrvatske u odnosu na gospodarski razvijenije zemlje Europske unije, ali i periferan položaj određenih područja unutar Hrvatske poput ruralnih, posebice brdsko-planinskih i otočnih, najčešće u odnosu na urbane centre.

Gledajući brdsko-planinska područja iz zakonodavne perspektive, ona se definiraju kao „područja s razvojnim posebnostima“ koje određuju „nadmorska visina, nagib, vertikalna raščlanjenost terena te njima uvjetovane pedološke, klimatske i druge prirodne osobitosti“ (NN 118/18) otežavajući uvjete za život i rad stanovnika. Posebnim se *Zakonom o brdsko-planinskim područjima* (NN 118/18., na snazi od 4. siječnja 2019.) ona ističu kao područja „od interesa i pod posebnom zaštitom Republike Hrvatske radi poticanja demografske obnove, naseljavanja i stvaranja pretpostavki da se prirodni i drugi gospodarski resursi što kvalitetnije koriste za gospodarski razvoj tih

¹ Rad je nastao u sklopu Uspostavnog znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatske zaklade za znanost „Socijalno-ekološki izazovi ruralnog razvoja: objektivni i subjektivni pokazatelji otpornosti hrvatskih ruralnih socijalno-ekoloških sustava – SECRURAL“ (UIP-2019-04-5257; 2020.-2024.).

područja i Republike Hrvatske u cjelini, uz očuvanje biološke i krajobrazne raznolikosti“, za što su člankom 20. predviđena i posebna novčana sredstva za financiranje programa i projekata usmjerenih prema „poticanju razvoja brdsko-planinskih područja, njihovoj gospodarskoj, socijalnoj i demografskoj revitalizaciji, jačanju socijalne kohezije te ostvarivanju koncepta održivog razvoja“ (NN 118/18). Na tragu toga stoje i konkretne mjere i ciljevi gospodarskog i demografskog razvoja brdsko-planinskih područja koje se fokusiraju na jačanje i razvoj lokalnog poduzetništva i obrtništva (*Program razvoja brdsko-planinskih područja za razdoblje 2022. – 2025.*, NN 23/2022:33) te na razvoj specifičnih djelatnosti (NN 23/2022:34), a sve u svrhu ostvarenja širih ciljeva povećanja zaposlenosti, demografske revitalizacije i ublažavanja specifičnih geomorfoloških, klimatskih i prometnih ograničenja brdsko-planinskog područja (NN 23/2022:31-33). Ukratko, referentnim se legislativnim aktima daje okvir za sustavno upravljanje u svim dimenzijama društvenog i ekonomskog razvitka uzimanjem u obzir regionalnih klimatskih, demografskih i gospodarskih specifičnosti tih područja.

Ista je namjera *Zakona o otocima* (NN 116/18, 73/20, 70/21) u kojem se kroz 53 članka „uređuje način upravljanja razvojem hrvatskih otoka, zaštitom otoka i otočića u Jadranskom moru“, uključujući i poluotok Pelješac, te nadalje „određuje politika otočnog razvoja, tijela nadležna za upravljanjem otočnim razvojem, razvrstavanje otoka u skupine i vrednovanje razvijenosti otoka“, a također se predviđa učinkovito korištenje sredstava iz državnog proračuna te europskih fondova. Zakon dalje utvrđuje modalitete iskorištavanja otočnih dobara te način upravljanja razvojnom politikom. Otoci su kategorizirani prema geografskom kriteriju, udaljenosti od kopna, specifičnom položaju te prema stupnju razvijenosti, pa se pri planiranju i implementaciji različitih mjera u obzir treba uzeti kategorija razvijenosti nekog otoka. Odgovarajući zakonski akt iskazuje ciljeve razvoja otoka te prava pripadna stanovnicima, ponajprije povlastice prijevoza i opskrbe pitkom vodom, prava prvokupa nekretnina, predviđa eksploataciju mineralnih sirovina u svrhu ostvarivanja razvojnih ciljeva, način gospodarenja otpadom itd. (NN 116/18, 73/20, 70/21). I sam *Nacionalni plan razvoja otoka 2021.- 2027.* (NN 143/2021) razvojne potencijale hrvatskih otoka vidi u tri razvojne domene: 1) društvo; 2) gospodarstvo; 3) okoliš i prostor. Ukratko, riječ je o vrlo opsežnim dokumentima kojima se daje okvir za sustavno upravljanje i strategije razvoja hrvatskih otoka.

Relevantna je okolnost da je i u slučaju navedenih brdsko-planinskih i otočnih predjela riječ o pretežito ruralnim krajevima s dominantno ruralnim tipom naselja, pa smo u radu nastojali utvrditi pojedine aspekte razvojne problematike s kojima se susreću. Konkretno, problematiku razvojnih izazova ruralnih naselja u brdsko-planinskim krajevima istraživali smo na području Gorskoga kotara, odnosno u pet ruralnih naselja triju općina Primorsko-goranske županije, dok je situacija na otocima mapirana u šest ruralnih naselja dviju općina sjevernodalmatinskih otoka, Dugom otoku te otocima Molatu i Zverincu, u sastavu Zadarske županije. Odabrana ruralna naselja pripa-

daju dvjema susjednim županijama (Primorsko-goranskoj i Zadarskoj) u sklopu iste NUTS2 regije Jadranske Hrvatske (NN 125/2019) te se radi o ekonomski podjednako razvijenim općinama (razvojna skupina 5 i 6 prema vrijednostima indeksa razvijenosti (MRRFEU, 2018.)). Istodobno se radi o geografski različitim brdsko-planinskim i otočnim područjima. Iako nemamo dostatne epistemološke i metodološke osnovice tvrditi da je poduzeta sustavna komparativna analiza otoka i brdsko-planinskih područja, mišljenja smo da postoji logika da se uključi određena usporedba dvaju predjela ne bismo li utvrdili u kojoj se mjeri problemi podudaraju na otocima te u odabranom brdsko-planinskom području.

Osnovni cilj istraživanja, odnosno istraživačka pitanja kojima smo se vodili, tiču se razvojnih tendencija ruralnih naselja u tim krajevima, odnosno što se iz mikroperspektive stanovnika tih ruralnih naselja percipira kao razvojna prepreka, a što kao razvojna prilika. Naglasak je, dakle, na socioekonomskim te socioinfrastrukturnim elementima. Ključni je fokus na izučavanju naznačenog problemskog sklopa na temelju viđenja samog stanovništva, odnosno mikroperspektivi načina na koji ruralni stanovnici gledaju na izazove razvoja svojih naselja. Provedena analiza stoga se dijelom oslanja na sekundarne podatke kroz analizu recentnih demografskih i drugih razvojnih tendencija naselja obuhvaćenih istraživanjem te prikazanih u teorijskom okviru rada, dok je primarno temeljena na rezultatima provedenoga kvalitativnog istraživanja metodom dubinskih polu-strukturiranih intervjua na prigodnom uzorku od 9 sugovornica i 11 sugovornika dvaju ruralna područja, koji su predstavljani, analizirani i raspravljani u metodološkom dijelu rada. U radu se nastoji utvrđivanjem sličnosti i razlika razvojnih strategija i iskustava odabranih naselja brdsko-planinskog i otočnog ruralnog područja pridonijeti boljem razumijevanju razvojnih izazova s kojima se ta područja suočavaju te načina na koji se s njima nose, u svrhu učinkovitijeg informiranja njihova daljnjeg uspješnijeg razvoja.

2. Teorijski okvir

U Hrvatskoj postoji duga tradicija istraživanja iz domene ruralne sociologije napose zbog činjenice da i danas zamjetan dio populacije živi u ruralnim naseljima, što je bio dominantan obrazac, osobito prije početka snažnije deruralizacije, odnosno urbanizacije. Ti su se procesi posebice intenzivirali tijekom tzv. druge modernizacije u Hrvatskoj od 1950-ih i 1960-ih godina 20. stoljeća. Također, izrađene su i određene studije koje specifično tematiziraju život u Gorskom kotaru kao i na hrvatskim otocima. U ovom ćemo se teorijskom dijelu rada prvo baviti razvojem hrvatskih ruralnih područja u sklopu šire teorijsko-istraživačke paradigme periferije koja je prisutna u sociološkoj i srodnoj literaturi, a koja uobičajeno ruralna područja shvaća kao periferna (Banovac i sur., 2004.). Zatim ćemo se referirati na postojeće studije o specifičnosti otočnih i brdsko-planinskih ruralnih područja nastojeći iscrutati okvire aktualnih procesa i trendova u Hrvatskoj.

Kao relativno nova članica Europske unije (EU-a) i kao država u kojoj su društveni i organizacijski odnosi u tranziciji između perifernih i centralnih zemalja, Hrvatska se smatra poluperiferijom (engl. semi-periphery) (Domazet i Marinović Jerolimov, 2014.:24). Spuštajući koncept i teoriju periferizacije na nacionalnu razinu, veći je naglasak na razlikama između urbanih – centralnih i ruralnih – perifernih područja, čija su neka ključna obilježja „udaljenost, razlika i zavisnost“ (Banovac i sur., 2004.:118) od centra. U pozadini te teorije leže izražene regionalne nejednakosti i neujednačen regionalni razvoj koji Dane Pejnović i Željka Kordej-De Villa (2015.:323) u slučaju Hrvatske smatraju generatorom „prostorne pokretljivosti stanovništva, a na taj način i prostorne redistribucije demografskih resursa prema razvijenijim područjima“. To je posebno važan kontekst i za specifična ruralna područja koja se u većoj mjeri, u odnosu na ostatak Hrvatske, suočavaju s negativnim demografskim trendovima. Odnosno, kada se govori o perifernim područjima kao što su brdsko-planinska i otočna, nužno je istaknuti kontekst nejednake regionalne redistribucije demografskih resursa kako bi se bolje razumio njihov današnji položaj.

Vidljiva je potreba za tim da regionalni razvoj bude uravnoteženiji s obzirom na pretjeranu centraliziranost zemlje, odnosno koncentraciju ekonomskih i drugih aktivnosti u Zagrebu, ali i za revizijom postojećeg modela područja posebne državne skrbi (Lovrinčević i sur., 2004.). Navedeno pokazuje i da nije svaka periferija ista, što je i bio poticaj da u ovom radu usporedimo brdsko-planinska i susjedna otočna područja. Naime, kako ističu Banovac, Blažević i Boneta (2004.) „periferija u tom smislu ne mora nužno imati karakteristike gospodarske zaostalosti, nedostatne političke integriranosti i kulturne izoliranosti“ navodeći primjer upravo Gorskoga kotara u kojem najizraženijom smatraju „gospodarsku dimenziju perifernosti, koja je praćena izraženim političkim pluralizmom i multikulturalnim obrascima“. Zaključuju kako se „problemi integracije hrvatskih periferija ne mogu rješavati pojednostavnjenim modelima gospodarske potpore i političkim diktatom centra, već trebaju biti strukturirani sukladno dimenzijama perifernosti koji su dominantni na određenom prostoru“ (Banovac i sur., 2004.), na što ukazuje i ovaj teorijski pregled usporedbe razvojnih prednosti i nedostataka brdsko-planinskih i otočnih ruralnih područja.

Govoreći specifično o brdsko-planinskim područjima, Membretti i suradnici (2022.), usprkos činjenici da oko 30% europskog ruralnog područja čine brdsko-planinski predjeli, te prostore opisuju upravo kao „prostore iza“, zanemarene i zapostavljene u razvojnim strategijama i politikama, što je za posljedicu imalo i rastuće nezadovoljstvo u institucijama EU-a (Rodriguez Pose, 2018. prema Membretti i sur., 2022.:4). Upravo brdsko-planinska područja, kako navode Membretti i suradnici, imaju važnu ulogu u poboljšanju kvalitete života stanovnika EU-a kao primarna mjesta „poljoprivredne proizvodnje, šuma, izvora vode, kulturne baštine, biološke i kulturne raznolikosti, jezika i lokalne autonomije koji ta područja jednostavno čine nezamjenjivima“ (2022.:4). Stoga se u recentnim razvojnim politikama EU-a veći naglasak stavlja upravo na brd-

sko-planinska područja, i to uzimajući u obzir međudjelovanje različitih socijalnih, ekonomskih i ekoloških čimbenika (Dax, 2017.:15-25). U Hrvatskoj brdsko-planinska područja prolaze sličnu sudbinu. Lajić i Klempić Bogadi (2010.), analizirajući specifično demografska kretanja Gorskoga kotara, ukazuju na to da je riječ o regiji koju već od kraja 19. stoljeća obilježava iseljavanje stanovništva, što se nastavlja tijekom 20. stoljeća i postoji do danas. Osim emigracijom, negativna demografska slika od 1960-ih pogoršana je i negativnim prirodnim kretanjem te sve projekcije upućuju na daljnju kontrakciju stanovništva uz starenje kao dominantan trend s vrlo ozbiljnim ekonomskim i socijalnim posljedicama. „U najnovije vrijeme (tijekom 1990-ih) gospodarski razvoj na tom području ima pretežito negativni predznak, što je uvjetovano nizom problema naslijeđenih iz razdoblja socijalističke modernizacije (nepovoljna gospodarska struktura, iseljavanje), ali i novim čimbenicima koji zasad pretežito zatvaraju perspektive razvoja tog područja. To su prije svega privatizacija vlasništva, koja nije vodila računa o lokalnim interesima, i centralizacija resursa na razini zemlje/države“ (Banovac i sur., 2004.:133). Odnosno, „moglo bi se reći da su ljudski i materijalni resursi Gorskog kotara dobrim dijelom ‘ispražnjeni‘“ (Banovac i sur., 2004.:137). Sve to dovodi do izolacije o kojoj se govori i u stranoj literaturi, kako one fizičke zbog geografskih odrednica samog prostora, tako i one socijalne zbog neosjetljivosti razvojnih politika koje ih često zaboravljaju ili „utapaju“ njihove specifičnosti u općenito definirane odrednice ruralnog razvoja. To, primjerice, opisuju Bogović, Drezgić i Čegar (2022.) koji navode da su državni poticaji za brdsko-planinska područja problematični ne samo zbog svoje neizdašnosti, već i neadekvatnosti mjera i instrumenata razvoja. Potencijal gospodarskog razvoja Gorskoga kotara leži primarno u proizvodnoj djelatnosti, odnosno izvozu te turizmu. Na turizmu se, primjerice, dobro primjećuje nedovoljno sveobuhvatno razumijevanje načina života lokalnog stanovništva, korištenja prostora i modernizacijskog razvoja. Tako Knežević i Grbac Žiković (2013.) opisuju važnost „tranzitnog turizma“ za područje Gorskoga kotara, koji je jedno vrijeme tijekom povijesti bio i „vodeća grana lokalne ekonomije“. No, zbog niza razloga poput izgradnje autoceste A6 koja nije rezultirala premještanjem ekonomskog razvoja na naselja koja ju opskrbljuju i na izgradnju nove adekvatne infrastrukture poput uslužnih turističkih objekata koji bi ju usluživali, danas dolazi do ekonomskog opadanja te vrste turizma. Slično opisuju Lukić, Opačić i Zupanc (2009.) koji upozoravaju da iako su neka naselja uz novu autocestu ekonomski profitirala, neka su nazadovala te je dodatno produbljen ekonomski disparitet među naseljima Gorskoga kotara. Drugi autori, poput Batine (2005.), naglašavaju i druge oblike djelatnosti, osim komercijalnih i ugostiteljskih, koji bi turiste privukli tom području. To uključuje različite oblike muzeološke i turističke prezentacije, odnosno prožimanje baštinske i turističke industrije, no tu se upozorava na nedovoljno prepoznavanje specifičnih prirodnih i kulturnih vrijednosti gorskokotarskog područja i njegovo razvojno iskorištavanje.

Otoci se u literaturi također navode kao dominantno ruralna područja koja imaju specifična geografska, socijalna i kulturna obilježja zbog kojih su upravo temeljni na-

čini preživljavanja uključivali strategije „otpornosti“ i „prilagodbe“ (Bertram i Poirine, 2018.:237). Pritom, uz tradicionalna socijalno-ekološka obilježja koja ih karakteriziraju i koja su predstavljala izazove koje je trebalo premostiti (male, fizički izolirane zajednice, prostorno ograničene, obilježene iseljavanjem), kako navode Bertram i Poirine, 21. stoljeće donosi otocima nove izazove poput masovnog turizma, klimatskih promjena, potreba pojačanog infrastrukturnog ulaganja, bolje prometne povezanosti (2018.:237). Naravno, sve navedeno, poput razvoja turizma i poboljšanja infrastrukture kao što su komunikacijske tehnologije i bolja prometna povezanost, nosi i određene prednosti (Bertram i Poirine, 2018.:237), a neki autori navode kako prednost donekle može biti i u prostornoj izolaciji i izdvojenosti (Kearns i Coleman, 2018.:283), no uspostavljanje održive ravnoteže između socijalnih i ekoloških pritisaka i prilika za male otočne zajednice i područja poseban je razvojni izazov. U Hrvatskoj dugotrajna i intenzivna depopulacija i starenje stanovništva predstavljaju primarni problem s kojim se otočna područja suočavaju. Posebne su studije rađene vezano za negativnu demografsku sliku na otocima općenito (Nejašmić, 2013.), te na pojedinim otocima: Ižu (Klempić i Podgorelec, 2002.), Zlarinu (Klempić Bogadi i Podgorelec, 2011.), odnosno na Ižu, Ugljanu i Dugom otoku (Babić i sur., 2004.). Zbog odlaska ponajprije mladih i posljedično pokidanih obiteljskih veza, preostalo starije stanovništvo pati od osjećaja osamljenosti i socijalne izolacije te je riječ o sredinama koje obilježava tzv. „periferijski sindrom“ (Babić i sur., 2004.), pri čemu su posebno ranjive starije žene, kako pokazuje studija Podgorelec i Bare (2014.). Povratnička migracija zabilježena je, ali većinom među starijim stanovništvom (Klempić i Podgorelec, 2002.). Tako Papić u istraživanju obrazovnih aspiracija mladog stanovništva otoka Ugljana ukazuje na neke nedostatke otočnog života koje ističu mladi. To je potreba „poboljšanja školskog sustava (više škola i kompetentniji nastavnici), promjena lokalne vlasti na način da mladi budu više uključeni u rad zajednice, unapređenje prijevoza te povećanje izbora slobodnih aktivnosti. Uz navedeno, naglasak je stavljen i na poticaj za mlade kako bi im se osigurala egzistencija“ (2022.:192), što potvrđuju i Babić i Lajić (2004.:279-280) koji navode da mlado stanovništvo na otocima ne vidi mogućnost zaposlenja u preferiranim ekonomskim djelatnostima. Stanovništvo otoka Brača pak navodi da su prednosti otočnog života prirodni okoliš i miran život za obitelj, dok kao glavne nedostatke za kvalitetu života vide manjak društvenih i kulturnih sadržaja, prometnu povezanost unutar otoka te nedostatak infrastrukture, prije svega zdravstvene (Nakićen i Čuka, 2016.:346-347). Ursić, Zlatař Gamberožić i Mišetić ukazuju na potencijalne razvojne smjerove za otok Brač, a to je „fokus prema obrazovanju i digitalizaciji, sve u svrhu poboljšanja kvalitete života“ (Ursić i sur., 2023.:14). Treba napomenuti i da su uočeni snažni dispariteti između hrvatskih otoka koji se razlikuju prema veličini i blizini obali ili barem većem otoku, pa tako Marinković (2018.:20-21) u svojem radu ukazuje na razlike u opremljenosti otočnih naselja sadržajima i uslugama, pri čemu su manje opremljena naselja prisiljena gravitirati prema opremljenijima ili kopnu, kao i na procese polarizacije i otočne litoralizacije.

Pozitivni aspekti otočnih područja uočeni su u pogledu turizma i turista koje na otoke privlače različiti motivi poput očuvanosti prirodnog okoliša, mira i tišine, odnosno prednosti koje ima upravo prostorna izoliranost (Miletić i sur., 2018.:242-244). Međutim, turizam donosi kako prilike, tako i probleme razvoja hrvatskih otoka što se, primjerice, prepoznaje u „pretjeranom oslanjanju na razvoj orijentiran prema turizmu što dovodi do zanemarivanja tradicionalnih aktivnosti kao što su poljoprivreda i ribolov“ (Ursić i sur., 2023.:1). Kao negativni učinci neograničene i neodržive turistifikacije navode se prije svega ekološke posljedice, primjerice pritisak na vodnu infrastrukturu (Grofelnik i Maradin, 2023.). Razvojni potencijali hrvatskih otoka, slično kao i brdsko-planinskih područja, moraju uzimati u obzir specifičnosti njihovih socijalno-ekoloških obilježja i izazova. Tako, primjerice, nužan razvoj turizma može, osim kupališnog koji je vezan za obalna područja, prema (Nakićen i Čuka, 2016.:347), uključivati i razvoj drugih oblika turizma. Odnosno, masovni turizam, koji se posebno neodrživim pokazuje za hrvatske otoke, mora, kako navode Zlatar Gamberožić i Tonković (2015.:96-97) na primjeru otoka Brača, zamijeniti održivi turizam koji će osim ekonomske u obzir uzeti i socijalnu i kulturnu dimenziju (Šulc i Zlatić, 2014.), pri čemu je uključivanje lokalne zajednice u razvoj takvog oblika turističke ponude ključno. Starc (2001.) u svojoj analizi otočnog razvoja također navodi kako razvoj hrvatskih otoka mora uzimati u obzir njihove specifičnosti, prije svega činjenicu da se otočna ekonomija prvenstveno temelji na prirodnom okolišu i resursima, te da treba ići prema održivom razvoju koji nužno zahtijeva uključivanje lokalne zajednice, naravno ne zanemarujući time potrebu za sustavnim državnim strategijama regionalnog razvoja, uključujući i otočni. Pri možebitnom obrtanju nepovoljnih trendova ključnom se prepoznaje uloga države s obzirom na deficit resursa na županijskoj i lokalnoj razini (Babić i sur., 2004.).

Kao pokušaj prilagođena razvoja perifernih i udaljenih područja, neizostavno je istaknuti program EU LEADER koji nastoji integrirati perspektivu i uključivanje lokalnog stanovništva u razvoj vlastitih ruralnih naselja i regija. Kako ističu Ambrosio-Albalá i Bastiaensen, ključno je razumjeti percepciju ruralnog stanovništva o razvojnim izazovima, prilikama i perspektivama, posebice s obzirom na to da se od njih očekuje da budu ključni nositelji tog razvoja. Zbog toga Ambrosio-Albalá i Bastiaensen (2010.:15-16) s pravom ističu program LEADER Europske unije koji naglasak stavlja na lokalno upravljanje. Naime, strategije ruralnog razvoja mogu biti učinkovite i samo ako se ruralna područja i stanovništvo počnu razumijevati kao aktivni sudionici suvremenih kretanja. Upravo se program LEADER, koji se razvio iz takvog shvaćanja u kojem je naglasak na lokalnom stanovništvu i njihovoj aktivnoj ulozi u vlastitu razvoju, pokazao uspješnim u Hrvatskoj, gdje se provodi od 2013. godine. „LEADER pristup oslanja se na izradu i provedbu lokalnih razvojnih strategija (LRS) koje omogućuju integralnu provedbu gospodarske i socijalne kohezije, a provode ih lokalne akcijske grupe/skupine – partnerstva koja pružaju direktnu potporu lokalnim razvojnim dionicima i projektima nacionalnih programa ruralnog razvoja“ (LEADER mreža Hrvat-

ske, n. d.). Zanimljivo je da rad Lukić i Obad (2016.) ukazuje na problem djelovanja LAG-ova kroz program LEADER vezano za lokalne politike, pri čemu upravo glavna uloga LAG-a koja se temelji na pomoći lokalnom stanovništvu da brzo i učinkovito riješi neke razvojne prepreke postaje ambivalentna – katkada se hvali i potiče, a katkada se koči kada lokalne vlasti smatraju da ih se time zaobilazi u upravljanju ruralnim područjem, što je isključivo u njihovoj nadležnosti (2016.:83), a i sami voditelji LAG-ova nisu uvijek samopouzđani u svojim ulogama tog oblika participativnog upravljanja u suradnji s lokalnom zajednicom (2016.:82).

3. Statistički podaci istraživanih ruralnih naselja Gorskoga kotara i sjevernodalmatinskih otoka

Za potrebe ovog rada za analizu su odabrana dva geografski različita ruralna područja, brdsko-planinsko i otočno, koja pripadaju dvjema susjednim županijama u istoj regiji Primorske Hrvatske (NUTS2). Za Gorski kotar odabrano je pet ruralnih naselja u tri općinama Primorsko-goranske županije (Crni Lug i Malo Selo u Općini Delnice, Hrib i Prezid u Općini Čabar, Lokve u Općini Lokve). Za otočno područje istraženo je šest ruralnih naselja dviju općina na tri sjevernodalmatinska otoka pod Zadarskom županijom (Božava, Dragove, Savar i Veli Rat u Općini Sali na Dugom otoku te otoci Zverinac pod Općinom Sali i Molat pod Općinom Zadar). Prema indeksu razvijenosti (MRRFEU, 2018.) radi se o prosječno srednje razvijenim ruralnim naseljima sličnih vrijednosti (razvojna skupina 5 ili 6 na ljestvici od 1 do 8). Zbog ranije istaknutih perifernih obilježja brdsko-planinskih i otočnih područja, ali i zbog važnosti lokalne participacije i lokalnih inicijativa za budućnost tih područja, ta su dva predjela odabrana i smatrana prikladnima za stjecanje uvida u razvojne potencijale i prepreke iz mikroperspektive ruralnog stanovništva.

Pri ulazu na teren Gorskoga kotara i Dugog otoka tek smo djelomično zavirili u sekundarne podatke, tj. recentna tri popisa stanovništva, ne bismo li zahvatili aktualne demografske trendove. Za pretpostaviti je da bi komparacija zadnjih popisa s cenzusom otprije 100-tinjak godina otkrila strmoglav demografski pad. Međutim, već je iz podataka o broju stanovnika u 21. stoljeću za naselja u kojima prebivalište imaju sugovornici iz provedenih intervjua vidljiv nastavak trenda demografskog pražnjenja, na što upućuju i prethodno opisana sociološka istraživanja tih krajeva. Popisi stanovništva za sela uključena u istraživanje u Gorskom kotaru (GK) te na Dugom otoku (DO) i susjednim otocima indiciraju stanje prikazano u *Tablici 1.*

Tablica 1.

Stanovništvo ruralnih naselja Gorskoga kotara i sjevernodalmatinskih otoka obuhvaćenih istraživanjem (Državni zavod za statistiku, 2001.; 2011.; 2021.)

Naselje	2001.	2011.	2021.
Božava (DO)	127	116	120
Crni Lug (GK)	291	253	215
Dragove (DO)	42	36	24
Hrib (GK)	130	109	84
Lokve (GK)	659	584	478
Malo Selo (GK)	79	62	40
Molat	96	107	96
Prezid (GK)	877	740	648
Savar (DO)	57	53	36
Veli Rat (DO)	83	60	92
Zverinac	48	43	56

Uvid u brojke sugerira da unatrag 20 godina veliku većinu naselja zahvaća kontinuirana depopulacija što, nažalost, nije iznenađujući trend. U nekim je naseljima ta tendencija intenzivnija i pad oštriji, dok je u nekima nešto blaži, ovisno dakako i o ukupnim brojkama, i o dobnoj strukturi, kojom se nismo posebice bavili. No, postoje i otkloni od depopulacijskog obrasca, pa je tako, primjerice u Božavi i Velom Ratu na Dugom otoku te susjednom otoku Zverincu, u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježen blagi rast broja stanovnika, dok je na Molatu 2011. godine zabilježen blagi rast, nakon čega nanovo slijedi pad. Je li ovdje riječ o demografskoj revitalizaciji ili se taj fenomen drugačije može objasniti, pokušat ćemo problematizirati kasnije u raspravi, ali zasigurno je iz perspektive održavanja vitalnosti kraja taj trend pozitivan. Isti, nažalost, nije zabilježen ni u jednom od razmatranih ruralnih naselja Gorskoga kotara.

Primorsko-goranska županija u Planu razvoja Gorskoga kotara za razdoblje 2022.-2027. prepoznaje navedene demografske, ali i druge razvojne probleme, dajući analizu stanja (Kozlica i sur., 2022.) te opisujući razvojne izazove i potencijale Gorskoga kotara kao „najslabije razvijene mikroregije Županije“ (Skupina autora, 2022.). U prethodno izrađenoj SWOT-analizi stanja još se konkretnije navode razvojni problemi s kojima se Gorski kotar trenutačno suočava, uključujući nedovoljno iskorišten geoprometni položaj te nedovoljnu valorizaciju i gospodarsko korištenje prirodne baštine; nepovoljna demografska kretanja i starosnu strukturu stanovništva, ali i ispodprosječnu obrazovanost i digitalnu pismenost stanovništva, niske prosječne neto plaće; nedovoljan kapacitet vezano za zdravstvene usluge, ljekarne te domove za starije i nemoćne; ispodprosječnu gospodarsku razvijenost, neatraktivnost poslovnih zona, tehnološko zaostajanje, nedovoljno poticanje inovacija i razvoja poduzetništva, nedovoljno razvijanje turizma više dodane vrijednosti; nedostatnu infrastrukturu, posebice

vodoopskrbni i kanalizacijski sustav, telekomunikacijski sustav te nedovoljnu dostupnost javnog prijevoza (Kozlica i sur., 2022.:93).

U Planu razvoja otoka Zadarske županije 2021.-2027. također se kao jedan od glavnih razvojnih problema navode negativna demografska kretanja (Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA, 2023.:6). Ključna područja ulaganja za razvoj otoka Zadarske županije jesu: održivo upravljanje, očuvanje i korištenje otočnog prostora kao osjetljivog ekosustava, ali i valorizacija prirodne baštine kao nositelja identiteta, ali i gospodarskog rasta kroz turizam, poljoprivredu i ribarstvo; ulaganje u poslovnu i javnu infrastrukturu, potreba poticanja kombiniranih ulaganja u multifunkcionalne prostore koji objedinjuju društvene, kulturne i gospodarske sadržaje, kao i nužnost suradnje otočnih zajednica i različitih otočnih dionika; važnost ulaganja u civilno društvo i kulturnu infrastrukturu, valorizaciju kulturne baštine, ali i ulaganje u poslovnu infrastrukturu i potporne usluge uz suradnju sa znanstvenom zajednicom i istraživačkim sektorom radi poticanja inovacija u daljnjem razvoju gospodarstva; nastavak razvoja turizma, no koji bi bio održiv i odgovoran te doprinio lokalnoj zajednici; razvoj infrastrukture, posebno važne tijekom turističke sezone kada je pritisak na nju veći, posebice kroz jačanje mjera energetske učinkovitosti poticanjem korištenja obnovljivih izvora energije (Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA, 2023.:79; 101-102).

4. Metodološki pristup

Osnovna metodološka poluga na kojoj je ovaj rad temeljen jest kvalitativni pristup metodom dubinskog polu-strukturiranog intervjua. Valja napomenuti da je originalni protokol s okvirnim pitanjima opsežniji, odnosno uključuje propitivanje širokog seta aspekata ruralnog života, no mi smo se za potrebe ovog rada fokusirali na tematske niti koje se odnose na razvojnu problematiku. S obzirom na zadani epistemološki format, logika uzorkovanja bila je neprobabilistička, a nerijetko je uključivala uzorkovanje po principu snježne grude, što znači da smo od ulaznih točaka na teren, u pravilu domaćina kod kojih smo bili smješteni i koji su istovremeno reprezentirali ulazne informatore, po preporuci dolazili do daljnjih sugovornika. Ulazna točka na teren u Gorskom kotaru (GK) bio je tada snijegom prekriven Crni Lug, dok smo u slučaju Dugog otoka (DO) kretali iz Velog Rata. Istraživanje je provedeno u dvije iteracije: goranska dionica u siječnju i veljači 2022., a otočna tijekom lipnja iste godine. Uzorak (N = 19) je sociodemografski bio heterogen te je uključivao 5 sugovornika i 5 sugovornica u Gorskom kotaru, dok smo na Dugom otoku razgovarali s 5 muškaraca i 4 žene. Najstarija osoba s kojom smo razgovarali je 1940. godište, a najmlađa je rođena 1997. godine, čime smo zahvatili širok raster sugovornika različite dobi. Intervjui su provedeni u sklopu Uspostavnog znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatske zaklade za znanost „Socijalno-ekološki izazovi ruralnog razvoja: objektivni i subjektivni pokazatelji otpornosti hrvatskih ruralnih socijalno-ekoloških sustava – SECRURAL“ (2020.-2024.; UIP-2019-04-5257), voditeljice izv. prof. dr. sc. Tijane Trako Poljak.

Duljina intervjua varirala je od 24 do 79 minuta s većinom razgovora u trajanju od 30 do 40 minuta. Pozitivno mišljenje Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu izdano je 22. studenoga 2021. godine (broj odluke 02-2021/2022).

U analitičkom dijelu transkripta intervjua podvrgnuti su tematskoj analizi (Braun i Clarke, 2006.; Morey Hawkins, 2017.) pri čemu smo se vodili kombinacijom deduktivno-induktivnog pristupa, odnosno predefinirali smo pojedine teme čiju smo relevantnost unaprijed apostrofirali, istovremeno ostavljajući prostor da sugovornici sami ukazuju na pojedine teme čija važnost ili uopće prisutnost nisu bile pretpostavljene. Iako smo ozbiljno razmatrali korištenje „in vivo“ tehnike kodiranja, naposljetku smo se odlučili za primjenu strukturalnoga kodiranja (Saldaña, 2009.:66-70) smatrajući da ćemo time učinkovitije komprimirati prikupljenu empirijsku građu, odnosno detektirati bitne teme. Analitički su postupci implementirani uz pomoć programskog alata *Atlas*.

5. Glavni nalazi

Unatoč raznolikim geografskim determinantama, značajkama reljefa, klimatskom podneblju, flori i fauni kao ekološkim faktorima unutar kojih je organiziran društveni život ruralnih naselja u dvjema regijama, kao jedan od bitnih uvida nameće se zaključak da se sugovornici u tim područjima u osnovi suočavaju s jednakim razvojnim izazovima. Inicijalna ideja kompariranja brdsko-planinskog i otočnog područja ubrzo je pokazala da su narativi sugovornika u nekoj mjeri kongruentni uz poneke manje aberacije od ustanovljenog obrasca naglašenog preklapanja koji ponajprije proizlaze iz okolišnih obilježja dvaju krajeva. Stoga ćemo u prikazu nalaza oba terena tretirati sumarno naznačujući pri tom identificirane raznolikosti Gorskoga kotara, odnosno Dugog otoka i susjednih otoka.

Dominantno zastupljeni kodovi koji se pojavljuju kod sugovornika jesu *manjak gospodarskih aktivnosti* i *nemogućnost pronalazjenja zaposlenja*. Time se nedvosmisleno ukazuje na slabu gospodarsku aktivnost kao neuralgičan problem, iz kojeg proizlazi niz drugih razvojnih prepreka od kojih je ključni problem *depopulacija* predvođena emigracijom napose mlađe populacije, tj. *odlazak mladih*, odnosno *starenje populacije* kao učestalo prisutni kodovi. U srži razvojne problematike tako se pojavljuje začarana povratna sprega u kojoj zbog nedostatka zaposlenja stanovništvo odlazi, a onda zbog nedostatka stanovništva, posebice radno aktivnog, nema aktera koji bi intenzivirali gospodarsku aktivnost. Poteškoće s pronalazanjem posla u Gorskom kotaru osobito pogađa žene s obzirom na to da u jednom od glavnih gospodarskih sektora, šumarstvu i drvno-prerađivačkoj industriji, tradicionalno rade muškarci. Sugovornici na Dugom otoku nisu ukazivali na rodni jaz, ali tamo se kao jedno od bitnih ograničenja gospodarske aktivnosti pokazuje *sezonalnost zapošljavanja* – aktivna sezona ljeti u djelatnostima vezanim za turizam, dok u ostatku godine gospodarske aktivnosti miruju.

Pored značajno ograničene mogućnosti pronalaženja zaposlenja, ukazuje se i na *slabo korištenje turističkih potencijala*, osobito u Gorskom kotaru, odnosno *slabo korištenje poljoprivrednih potencijala*, napose na Dugom otoku, s time da bi i agrarna djelatnost mogla biti znatno vibrantnija. Razlog tomu, kako ističu pojedini sugovornici, dobrim dijelom leži i u *rascjepkanosti zemljišta* budući da se na malim parcelama ne može provoditi neka ozbiljnija poljoprivredna djelatnost.

Iz skromne gospodarske aktivnosti i loše demografske slike krajeva zahvaćenih depopulacijom i starenjem stanovništva proizlazi niz razvojnih zapreka od kojih se često naglašava *prometna izoliranost* ili *ograničena prometna povezanost*, odnosno nedovoljna povezanost s drugim naseljima i gradovima, ponajprije u smislu javnog prijevoza.

„...u četiri i pol imamo bus odavde mi stariji ljudi, četiri i po ujutro bus do Brbinja. Ovdje imamo doktora jedanput tjedno, ali svemoguće uputnice imaš i ideš u grad. Jedan starac koji ne more hoditi, on se diže molim Vas u tri i po da bi se oprao i ako se mora oprati i na brod da bi prispi sa busom u pet i po u Brbinju, jel to normalno?” (DO, Int. 4)

„Zimi je isto, puno je manje linija, ali ih ima. U biti, nije nemoguće u jednom danu otputovati i vratiti se, ali je u biti nemoguće da bi neko tu živio, živio sa obitelji i radio u Zadru. To je baš nemoguće.... na dnevnoj bazi putovanja to nema šanse.“ (DO, Int. 9)

Kao specifična prometna poteškoća s kojom se suočavaju stanovnici gorskih predjela zimi navodi se čišćenje prometnica od snijega:

„Ceste su iste, prije je bilo čak možda i bolje, sad se nekako slabije čisti, sipa se pijeskom, ceste su zaledene dosta.“ (GK, Int. 3)

Nedostatak javnih usluga također se ističe kao velik problem. U ruralnim naseljima obiju regija ograničena je dostupnost poštanskih i bankarskih usluga, zdravstvena skrb uglavnom je dostupna, no ambulante primarne zdravstvene zaštite u pojedinim naseljima otvorene su tek nekoliko sati tjedno. Za nešto složenije zdravstvene usluge potrebno je krenuti put grada. Na otocima su pak uglavnom zadovoljni načinom na koji je organizirana hitna zdravstvena skrb, odnosno moguć je relativno brz prijevoz gliserom u bolnice na kopnu. Jedan od ozbiljnih nedostataka, posebice na otocima, jesu zatvorene škole, što u startu sprječava mogućnost demografske revitalizacije na dulje staze jer se i ono malo djece upućuje prema kopnu:

„...tu dođe samo onaj ko ide u mirovinu. Nema mladih ljudi da bi došli mladi, šta si ono me pito maloprije da bi mogo da radi na poso. Nema, čim dođe škola, ovaj, ak imaš 7 godina, moraš ići u Zadar. Nema škole. Ima škola, ali nema učitelja.“ (DO, Int. 5)

Na toj liniji, sugovornici iz Gorskoga kotara kao ozbiljan infrastrukturno-demografski deficit ističu i nedostatak vrtića:

„Ako neće biti škole, neće biti djece, neće biti ništa. Ne daju vam vrtić, a sve to vodi do tog da idem ja bolje tam negdje drugdje di ja to mogu realizirat, a ti imaš u toj maloj ruralnoj sredini i misli da se ti mali segmenti, za njih mali, a ogromni veliki problem koji se moraju rješavati u ruralnim sredinama.“ (GK, Int. 1)

Prometna izoliranost i nedostatnost linija javnog prijevoza stanovnike ruralnih krajeva u gorama i na otocima čine ovisnima o osobnim automobilima:

„Ostalih usluga sve ima, slab je prijevoz, mislim da je ujutru i popodne, dva puta dnevno, ali ga ne koristim. Bez auta si sirotinja. (GK, Int. 10)

A jedna od reperkusija takve prometne situacije su i visoki životni troškovi vezani uz manji broj trgovina, odnosno skupoću artikala koji se nalaze na njihovim policama.

„...a s druge strane su i nedostaci i to u tome što vi u gradovima imate prioritet, sve vam je u pri ruci, par metara vam je trgovina ova, pa vam je pošta, pa vam je banka, znači dok mi ovdje moramo... nama nije automobil luksuz nego potreba. Ako nemamo auto i ako nemamo vozački, mi smo tako reći ograničeni. Ili trebamo zvati nekoga. To je nemoguće za starije osobe koje tu žive, ako nemaju nikoga, to je jako loše...“ (GK, Int. 7)

Zanimljivo, jedna od stavki na koju se požalilo nekoliko sugovornika na sjevernodalmatinskim otocima jest ograničena dostupnost i skupoća svježeg mesa po koje se u pravilu ide na kopno u sklopu nabavke ostalih potrepština koje su jeftinije u velikim trgovinama u Zadru. Svojevrsni paradoks na koji ukazuju pojedini sugovornici u crno-luškom kraju jest da je metar drva za ogrjev jeftiniji u Rijeci nego kod njih, iako žive doslovce okruženi šumom, što tijekom dugotrajne sezone grijanja znači znatan trošak.

„Ja moram znati da je svaki dan najmanje između 100 i 150 kuna u pelete da bi imali toplu vodu, pripremit sve to, hraniti. Ja sam drva sve prerezao sam, cijepao sam... Gorski kotar je imao posebni poticaj brdsko-goranski ili brdsko-planinski i tu su davali poticaji da su tim ljudima drva bila jeftinija. Najskuplje drvo je u Gorskom kotaru, a u Rijeci je 50 kuna jeftinije. To je paradoksalno.“ (GK, Int. 1)

Iako se ta stavka apostrofira i na otocima, motiv skupoće ogrjeva (najčešće drva), odnosno visoki troškovi grijanja, posebice se ističe u gorskim predjelima:

„Prvo moramo riješiti grijanje, koliko treba nama, a koliko treba nekome tko živi u Rijeci. Svi se ovdje većinom griju na drva. Paleti su dosta poskupili, nafta cijena ide stalno gore, plin isto tako. Sad su poskupila i drva. (GK, Int. 7)

„Ali ne živi puno njih ovdje baš zbog toga što novaca nemaju. Nemaju drva i nemaju se čime grijati. Sad je moja prijateljica naručila 4 metra drva i platila 3.600,00 HRK.“ (DO, Int. 3)

Kao velik infrastrukturni problem s kojim se suočavaju napose otočani jest *odvoz otpada*, što upućuje na njegovo neadekvatno zbrinjavanje:

„Prije par dana je bilo toliko smeća da je se pokvario kamion. Ja kažem pa što ja to uplaćujem, pa mene je sram tu biti, 80 kuna me sram pored onog smeća.“ (DO, Int. 2)

Pojedini sugovornici u obje regije upućuju na to da opskrba električnom energijom nije na željenom nivo, pogotovo s obzirom na epizodne *nestanke električne struje*:

„Nemamo struje i ostanemo često bez struje.“ (GK, Int. 5)

„...a di rasvjeta, kakva, više puta smo mi bez struje.“ (DO, Int. 4)

Od drugih infrastrukturnih stavki često se ukazuje na *nedostatak kanalizacije*, ali i *pokrivenost internetom* čija kvaliteta se u pravilu procjenjuje zadovoljavajućom.

Dva koda koji se rijetko pojavljuju, ali ih smatramo važnima u ovome istraživačkom izvješću, jesu *nedostatak stambenog prostora* i *generacijski jaz*. Njih smo izdvojili u razgovoru s jednim mlađim sugovornikom na Dugom otoku koji apostrofira da ni u seoskim naseljima na otoku nije lako doći u posjed nekretnine te ističe manjak solidarnosti među starijim suseljanima:

„...Problem je odnos sa, sa starijom generacijom, problem je manjka tih nekretnina, oni vole zauzeti zemlju i to je, to isto specijalna tema ...oni jako vole, starija generacija jako voli držati vlasništvo nad zemljom, kućom i ostalim stvarima i ne dat mlađim ljudima da se ubace tu ...tako reći, time su ih potjerali. Uglavnom su i tu isto stvar, znači, uglavnom je ta generacija starija kriva što im ovi mlađi su otišli ča, pa se kasnije žale da tu baš i nemamo ovoga empatije za te...jer tako dosta je to sebično i...“ (DO, Int. 6)

Jedna od tema o kojima smo razgovarali bili su i *sigurnosni rizici* koji se na otocima i ne percipiraju kao realna ugroza, dok se u nekoliko razgovora u Gorskom kotaru pojavio motiv svojevrsne bojazni od ilegalnih migranata koji prolaze kroz šume i sela u tranzitu prema zapadnoeuropskim zemljama, premda je tek u nekoliko slučajeva prijavljena svojevrsna nelagoda pri potencijalnom susretu s migrantima. Nešto je veća bojazan od šumske divljači, ponajprije vukova i medvjeda, koji sve učestalije posjećuju naselja te dolaze u neposrednu blizinu kuća:

„...u zadnje vrijeme se medvjedi pojavljuju u dvorištima ljudi, jer stoke više nema, ne kose se livade, šuma dolazi do dvorišta, pa sa šumom dolaze i životinje. Jedino ta nesigurnost može biti, ali mi smo navikli živjeti sa životinjama, nismo bili s migrantima, iako su im ljudi davali hranu ovdje itd., ali nisu uvijek bili ni dobronamjerni itd., bilo je tu i devastiranih kuća i zapaljenih kuća i svega, sad im je ruta negdje drugdje, tako da te više nesigurnosti migrantske nema.“ (GK, Int. 4)

Jedan od aspekata propitivanih kroz intervju bilo je i zadovoljstvo kvalitetom međususjedskih i međuljudskih odnosa, a što može upućivati na razinu društvenoga kapitala kao potencijalni razvojni resurs. Zanimljivo je da smo pritom dobili širok raster kodova koji pokriva raspon od zadovoljstva međuljudskim odnosima preko kategorizacije da su oni osrednji do kvalifikacije da su jako loši, štoviše da prevladava otuđenost.

„Danas nas je malo u Gorskom kotaru recimo, svaki dođe s posla i nekako živimo svaki za sebe. Otušeni su jedni od drugih.“ (GK, Int. 3)

„Ljudi se ne druže i međusobno se ne pomažu. To je katastrofa. Evo vidimo i rođeni ti neće pomoć.. Znači roditelji podižu lijek i kažu meni ja sam ti napravila uslugu ne moraš ići u Delnice, pa uzmi si metak i propucaj se, toliko o tome...“ (GK, Int. 8)

Imajući u vidu raznolikost dobivenih odgovora, teško se može dati jednoznačna generalizacija. Ipak, dominantan narativ, kad su međuljudski odnosi posrijedi, inklinira konstataciji o *deficitu društvenoga kapitala* ili barem njegovoj eroziji.

Iako se razvojna problematika na obje lokacije sagledava kroz negativnu prizmu, ukazuje se na to da je riječ o krajevima koji nude mogućnost za iznimnu kvalitetu života, pri čemu se posebice naglašava *ljepota prirodnog okoliša*. Uz to se nerijetko ističe *mir* koji nudi ruralni ambijent kao kontrast buci, gužvi i brzini života svojstvenima urbanim sredinama:

„Zadovoljan sam jer sam naučio na tu sredinu i to sve, priroda, okoliš, mir i tako nije gužva, nekako smo odvojeni od svega, u pozitivnom smislu, od svega lošeg.“ (GK, Int. 3)

To ima blagotvorne učinke na *zdravlje*:

„Prednosti su što sam odrastao u zdravoj sredini, na zdravoj hrani, na svježem zraku, bez opasnosti od utjecaja nekih većih loših navika koji se u gradu mogu sresti.“ (GK, Int. 4)

No, prirodno okruženje samo po sebi nije imuno na specifične izazove koji se ogledaju u nizu ekoloških ugroza. Na tom se tragu posebice na otocima pojavljuje niz ekoloških prijatnji vezanih ponajprije uz turizam (nautički turizam, marina, bacanje sidra, postavljanje bova, ispuštanje otpadnih voda):

„Meni je to sve... ha slušaj, jedino možda, šta ja znam stalno se više na tu marinu, tu bi možda trebalo potegniti neke stvari. Ovak, da se to malo, mislim da premalo vode računa o ispuštanju tih otpadnih voda i toga. Sad da li je to u dogovoru sa političkim vrhom ili sa ne znam čime. Uglavnom svi ljudi koji idu na more žale recimo da ujutro vala smrdi ribari, tako da...” (DO, Int. 9)

S druge strane, kao uzrok za nepovoljne razvojne parametre navodi se *nesposobnost politike*, jedan od najčešće detektiranih kodova. Zanimljivo, odgovornost se pritom premješta na različite razine: pojedini sugovornici tako će prstom upirati u lokalnu, županijsku odnosno državnu razinu. Jedan od kodova koji se u tom kontekstu pojavljuje jest *izostanak razvojnih vizija*, često i *nedostatak poticaja*, ali se također sumnja u učinkovitost određenih mjera koje su na snazi. *Neadekvatno alocirane subvencije* kod je koji se pojavljuje kao kritička opservacija spram okolnosti da besplatan prijevoz na relaciji otok – kopno imaju umirovljenici, no ne i najbliži rođaci koji im dolaze u posjet:

„Najveća katastrofa naših otoka je što se penzioneri vozu badava, a naša unučad se voze za 50 kuna. I tko je najveći, tko je budućnost našeg otoka? Ja ili on ili naša unučad?” (DO, Int. 7)

Naposljetku, jedan smo kod odlučili ostaviti „in vivo“ jer „lijepo je doći tu na par dana, ali je živjeti teško“ (GK, Int. 10) vrlo efektno poentira sukus razvojne problematike, ali još više i perspektive, života u ruralnim naseljima promatranih dvaju terena. Ističe se, naime, da je riječ o krajevima koji nude lagodan i miran život umirovljenom stanovništvu, no u aktualnoj razvojnoj situaciji ne nude osobitu perspektivu za mlađe radno aktivno stanovništvo:

„Imao sam prilika, al sam bio blesav, pa sam ipak ostao tu. Da mi se to sve vrati nazad, momentalno bih otišao, na more. Ne znam kaj bi tu radili mladi u Gorskom kotaru. Koja je budućnost tu za djecu i za mlade. Koja budućnost je u Crnom Lugu? U šumu i to je to. Lijepo je doći tu na par dana, ali je živjeti teško...” (GK, Int. 10)

6. Rasprava

Preglednosti radi, *Tablica 2* donosi rezime pretpostavljenih tema istraživanja, deduktivno-induktivno detektiranih kodova te u drugoj iteraciji, na višoj razini apstrakcije, daljnje komprimiranje kodova u kategorije.²

² Razvidno je da se teme u velikoj mjeri preklapaju s kategorijama (tj. kodovima višeg reda) što i ne čudi s obzirom na odabrani deduktivno-induktivni analitički pristup.

Tablica 2.
Predefinirane teme te ekstrahirani kodovi i kategorije

Teme u protokolu intervjuja	Kodovi	Kategorije
<ul style="list-style-type: none"> ➤ dostupnost i kvaliteta zdravstvenih usluga ➤ dostupnost i kvaliteta drugih usluga (pošta, banka, trgovine, javni servisi) ➤ infrastruktura opremljenost sela ➤ osjećaj sigurnosti ➤ prilike za zaposlenje (u kojem tipu zanimanja) ➤ kvaliteta prirode i prirodnog okoliša ➤ razvijenost poljoprivrednih potencijala ➤ razvijenost turističkih potencijala ➤ kvaliteta međuljudskih odnosa ➤ kvaliteta rada lokalne uprave (općine, županije) i države ➤ perspektivnost kraja 	<ul style="list-style-type: none"> manjak gospodarskih aktivnosti nemogućnost pronalazaženja zaposlenja sezonalnost zapošljavanja (na DO) slabo korištenje turističkih potencijala slabo korištenje poljoprivrednih potencijala (rascjepkanost zemljišta) neiskorišteni potencijali – šuma nepovezanost turizma i poljoprivrede visoki životni troškovi prometna izoliranost ograničena prometna povezanost neadekvatna prometna infrastruktura ovisnost o automobilu sufinanciranje prijevoza nerentabilnost javnog prijevoza nedostatak servisa nedostatak stambenog prostora nedostatak zdravstvenih usluga nedostatak trgovina nepostojanje obrazovnih sadržaja problematičnost opskrbe vodom problematičnost opskrbe svježim mesom 	<ul style="list-style-type: none"> ekonomski faktori infrastrukturni deficiti

Teme u protokolu intervjua	Kodovi	Kategorije	
	nedostatak kanalizacije		
	nestanci električne struje		
	ogrjev		
	pokrivenost internetom		
	problematičan TV signal		
	čišćenje prometnica		
	depopulacija		demografski faktori
	starenje populacije		
	odlazak mladih		
	nedostatak djece		
	vrtić		
	ljepota prirodnog okoliša	ekološki faktori	
	ekologija		
	mir		
	zdravlje		
	zdrava hrana		
	brzina života		
	sigurnosni rizici (divljina, migranti)		
	nedostatak kanalizacije		
	odvoz otpada		
postavljanje bova			
ekološki problem – bacanje sidra			
ekološki problem – marina			

Teme u protokolu intervjua	Kodovi	Kategorije
	ekološki problem – korištenje kemijskih sredstava	
	ekološki problem – nautički turizam	
	ekološki problem – postavljanje bova	
	ekološki rizici – ispuštanje otpadnih voda	
	odlaganje glomaznog otpada	
	stambeno pitanje	socijalni faktori
	generacijski jaz	
	deficit socijalnoga kapitala	
	dobrosusjedski odnosi	
	osrednji međuljudski odnosi	
	loši međuljudski odnosi	
	susjedski odnosi – alijeniranost	
	susjedski odnosi – „standardni“	
	ugodnost življenja	
	nesposobnost politike: na lokalnom, županijskom i na državnom nivou	neadekvatno upravljanje
	izostanak razvojnih vizija	
	neprikladnost regulative	
	nedostatak poticaja	
	sufinanciranje prijevoza	
	neadekvatno alocirane subvencije	
	političke veze	
	neiskorišteni objekti	
	„lijepo je doći tu na par dana, ali je živjeti teško“	beperspektivnost

Glavni ishod i rezultat deduktivno-induktivnog pristupa tematskoj analizi dovodi nas do 4. i 5. koraka prema Braun i Clarke (2006.), odnosno do pregleda, definiranja i imenovanja ključnih tema. Detaljnim pregledom ključnih rezultata dolazi se do izdvajanja ključne teme koju smo nazvali *Gospodarska neefikasnost*. Tema sadrži elemente ekonomskih, infrastrukturnih i demografskih deficita te istaknute, ali neiskorištene ekološke i socijalne potencijale. Ti elementi predstavljaju ključne aspekte koji doprinose današnjem stanju gospodarske neefikasnosti koje sugovornici vide u ruralnim područjima koja su od posebnog nacionalnog i razvojnog značaja. Taj poseban značaj prepoznat je i u strateškim dokumentima fokusiranima upravo na otočna i brdsko-planinska područja (*Nacionalni plan razvoja otoka 2021. – 2027.*, NN 143/2021; *Program razvoja brdsko-planinskih područja za razdoblje 2022. – 2025.*, NN 23/2022), kao i u specifičnim planovima razvoja Gorskoga kotara za 2022. – 2027. (Skupina autora, 2022.) i zadarskih otoka za 2021. – 2027. (Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA, 2023.). Slično je, očekivano, prepoznato i u ranijim empirijskim i teorijskim radovima na koje se ovo istraživanje naslanja.

Iz predstavljenih nalaza evidentno je da naši sugovornici kao najveći razvojni uteg apostrofiraju *gospodarsku neefikasnost*, što se ogleda u manjem broju gospodarskih subjekata, u vrlo suženom rasponu djelatnosti što implicira vrlo skućene prilike za zapošljavanje, čime su osobito pogođene žene u Gorskom kotaru dok je gospodarska aktivnost na otocima usidrena uglavnom oko turizma, i to tijekom ljetnih mjeseci, što može predstavljati prednost, ali i nedostatak koji sami sugovornici ističu (Babić i Lajić 2004.; Bertram i Poirine, 2018.; Papić, 2022.). Takvi nalazi dodatno potvrđuju ranija istraživanja koja upravo govore da je gospodarska neefikasnost jedno od ključnih obilježja Gorskoga kotara koje prepoznaju i sugovornici u ovom istraživanju (Banovac i sur., 2004.). Slabo gospodarstvo odražava se na demografsku sliku tako što prevladava starije stanovništvo s obzirom na to da mlađe u potrazi za poslom, ali i obrazovanjem, odlazi prema urbanim centrima. Razmišljanja naših sugovornika tako su posve na liniji nalaza prethodnih istraživanja koja ukazuju na kontinuiranu depopulaciju ruralnih područja (Lajić i Klempić Bogadi, 2010.), demografsko starenje, ali i na efekt parcijalne povratničke migracije zabilježen u literaturi budući da se i dio naših sugovornika vratilo u rodni kraj nakon desetljeća lutanja svijetom. Iskazi koje smo dobili kroz intervju dominantno korespondiraju s rezultatima prethodnih istraživanja, odnosno dodatno ih potvrđuju. To se ponajprije odnosi na (prometnu) izoliranost, osjećaj zaboravljenosti i život na periferiji (premda je po tom pitanju zamjetna izvjesna ambivalentnost), izraženija djelatnost izvan poljoprivrede i okretanje prema turizmu, i to ne samo na otocima, već i u Gorskom kotaru, premda bi takva aktivnost mogla biti intenzivnija. Također smo kao i prethodni istraživači detektirali izvjesne *infrastrukturne deficite* (uz izuzetak interneta), nedostatak lokalnih inicijativa te percepciju državne politike kao glavnoga krivca za nezavidno razvojno stanje. Pritom se, doduše, uz državu i njezine nerijetko promašene mjere, kada već subvencije i postoje, prozivaju i lokalne i regionalne (županijske) vlasti kao odgovorne za loše razvojne parametre. U

osnovici se kroz nalaze jasno izdvaja *neadekvatno upravljanje* kao kategorija koja efektno supsumira taj tip problema. Kao primjer neadekvatne subvencije sugovornici apotrofiraju besplatan brodski prijevoz za osobe s prebivalištem na otocima, uglavnom starije stanovništvo, izražavajući skepsu da se time revitalizira život na otoku, odnosno da se mlađu populaciju vezuje uz otoke. Indiciju da se može bitno i fingiraju prebivališta na otoku radi ostvarivanja te subvencije možemo pronaći i u ranije predstavljenoj tablici koja pokazuje blaži porast broja stanovnika u pojedinim otočnim naseljima u posljednjim međupopisnim razdobljima. Je li to zbog realnog obrtanja nepovoljnih demografskih trendova ili je korištenje prilike da se povremeni boravak tamo učini lagodnijim kroz korištenje povlaštenog prijevoza ili subvencionirane cijene vode, ne možemo tvrditi bez detaljnijeg istraživanja. Nadalje, isticanje *ekoloških faktora* kao i potencijala za *ugodno i zdravo življenje* motiv je koji se provlači kroz intervju, premda većina intervjuja odiše izvjesnom *besperspektivnošću*. Dodatni aspekt ekoloških faktora proizšao iz analize iskustava sugovornika s otoka uvid je u specifične ekološke izazove otoka, koje masovni turizam i neodgovarajuća infrastruktura izazivaju u tim područjima. Istanje raznih problema vezanih za okoliš kao izuzetno važan resurs ruralnog stanovništva na otocima predstavlja vrlo jasnu razliku u odnosu na područje Gorskoga kotara, koje se s tim ne suočava na isti način. Ovi nalazi pokazuju i potvrđuju važnost teorije periferizacije i uvida o razlikama unutar samih periferija, ali i recentnih empirijskih uvida o ekološkim i klimatskim izazovima otočnih područja (Bertram i Poirine, 2018.; Starc, 2001.; Šulc i Zlatić, 2014.; Ursić i sur., 2023.). Drugim riječima, osim što oba područja zahtijevaju da im se nužno posveti pažnja, njihovi problemi nisu posve istovjetni te stoga i rješenja trebaju biti zasebno prilagođena aktualnim i rastućim problemima, u skladu s preporukama kakve su na primjer iznijele Ursić i suradnice (2023.).

Jedan od rijetkih naših nalaza protivan spoznajama prethodnih istraživanja jest da te krajeve ne obilježavaju niži troškovi života (Klempić Bogadi i sur., 2015.), već da su oni u stvari viši u odnosu na državni prosjek. Barem je takva percepcija stanovnika. Ukazivanje na više troškove života na svome bi naličju trebalo voditi prema zaključku o slabijem životnom standardu, odnosno substandardnom materijalnom stanju (Klempić Bogadi i sur., 2016.), što naši sugovornici nisu izriječno sugerirali.

Imajući u vidu prikupljenu i analiziranu građu, možemo potvrditi i nalaze prethodnih istraživanja da hrvatsko društvo obilježava obrazac neravnomjernog razvoja. No, pritom bismo se usudili i ponešto zaoštrili raspravu pitanjem je li razvojna drama otočnih i brdsko-planinskih područja endemsko-specifična ili je zapravo i inače prisutna u ruralnim prostorima Hrvatske udaljenijima od barem manjih urbanih središta. Naime, postoje indicije da je upravo ovo potonje slučaj jer je primjerice u Krapinsko-zagorskoj županiji detektiran disparitet između urbaniziranih, ekonomski razvijenijih naselja te prometno izoliranih, perifernih, ekonomski slabo razvijenih brdsko-planinskih ruralnih područja (Spevec, 2009.:51; Spevec i Vuk 2012.:191). Pitanje u kojoj

mjeri ruralni krajevi područja od posebne državne skrbi odstupaju od sudbine drugih ruralnih krajeva Hrvatske također suočenih s recentnom masivnom emigracijom, posebice u Slavoniji, jest legitimno i iziskuje detaljniju analizu. Takvi nalazi u skladu su i s radom Banovca, Blaževića i Bonete (2004.) koji ukazuje na prisutnost značajnih razvojnih razlika na relaciji centar – periferija u Hrvatskoj. Drugim riječima, udaljenost se od urbanih središta promatra kao potencijalno relevantan aspekt razvojnih prilika i prepreka. Takvo nešto se i u ovom istraživanju pokazalo kao potencijalno ključna indikacija *gospodarske neefikasnosti* za ruralna područja od posebne državne skrbi, o čemu valja voditi brigu u budućim istraživanjima. Nadalje, postavlja se pitanje može li se govoriti o polarizaciji urbano – ruralno kao specifičnom obliku prostorne i društvene nejednakosti. Dio odgovora na postavljena pitanja nude drugi radovi (npr. Ursić i sur., 2023.) proizašli iz znanstveno-istraživačkog projekta „SECRURAL“ koji je obuhvatio proučavanje i subjektivnih i objektivnih parametara života u ruralnim krajevima, pri čemu su subjektivni pokazatelji osim intervjua ispitivani i anketom. Istraživanje predstavljeno u ovom radu tek je odsječak većeg istraživačkog poduhvata i u tom smislu razvidna su ograničenja, odnosno zadanosti rada ovog epistemološkog profila. Unatoč relativno manjem broju intervjua, izostanku iscrpnijih analiza sekundarnih podataka te eventualno razgovora sa sudionicima specifičnih profila, primjericice nositeljima lokalnog razvitka, mišljenja smo da je područjima posebne državne skrbi – gorama i otocima – potrebno pristupiti izdvojeno. Nadalje, s obzirom na to da je u postojećim planovima razvoja i Gorskoga kotara i otoka Zadarske županije značajan naglasak stavljen upravo na važnost osnaživanja i uključivanja svih dionika, a posebice lokalnog stanovništva i zajednica kroz LEADER program i LAG-ove (Ambrosio-Albalá i Bastiaensen, 2010.; Lukić i Obad, 2016.), koji su najbolje upoznati sa svojim potrebama, i od kojih se očekuje da budu jedni od glavnih nositelja razvoja svojih krajeva (Skupina autora, 2022.:40, 51; Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA, 2023.:16, 84, 88, 103), ovakva su istraživanja sociološki iznimno relevantna. Iz predstavljenih podataka vidljivo je da s jedne strane dobivamo dublji uvid u perspektivu samog ruralnog stanovništva vezano za razvojne izazove s kojima se suočavaju, a koji odgovaraju i onima navedenima u postojećim planovima razvoja, no i da njihovi odgovori dijelom ukazuju i na neke dodatne vidove unapređenja koji su njima bitni, a na koje se u dokumentima ne stavlja toliki naglasak. Konačno, mišljenja smo da spoznaje generirane ovim radom nude izvjesnu transferabilnost (Lincoln i Guba, 1985.; Korstjens i Moser, 2017.), da su indikativne i za druge periferne i ruralne sredine u Hrvatskoj, što smo s jedne strane pokazali potvrđujući nalaze prethodnih istraživanja. Isto tako ovo istraživanje može biti referentna točka za neka buduća. K tomu, nalazi, identificirajući slabe razvojne performanse, mogu imati određene praktične implikacije u smislu artikulacije sugestija za unapređenje zatečenog stanja stvari.

7. Zaključno

Cilj je ovog rada bio istražiti i usporediti razvojne tendencije ruralnih područja Gorskoga kotara i sjevernodalmatinskih otoka, odnosno što se identificira kao razvojna prepreka, a što kao razvojna prilika iz mikroperspektive stanovnika u određenim ruralnim naseljima. Detektirano stanje na terenu, odnosno empirijski zapisi toga kako sudionici intervjua u tim dvama područjima vide razvojne putanje svojih krajeva ne može se sagledavati ni u ružičastim, ni u crnim tonovima. S jedne se strane ističe ljepota prirodnog okruženja (premda ne bez ekoloških rizika), mir i zdrav način života. Prepoznati su određeni resursi i razvojni potencijali, ponajprije u segmentu turizma, poljoprivrede i šumskih resursa koji se slabo koriste te se gospodarska neefikasnost apostrofira kao ključna razvojna prepreka. Pritom se ponajprije misli na nedostatnu gospodarsku aktivnost, nedostatak gospodarskih subjekata, odnosno mogućnosti zaposlenja (napose za žene), što primarno potiče emigraciju i dovodi do depopulacije te starenja stanovništva. Kombinaciju ekonomskih i demografskih faktora dodatno zaoštrava i niz detektiranih infrastrukturnih deficita te nedostatnost pojedinih socijalnih usluga, što implicira prometnu izoliranost, teškoće s opskrbom i u krajnjem slučaju skupoću i visoke životne troškove. Tako kombinacija niza čimbenika stvara nepovoljnu razvojnu perspektivu. Za suboptimalno razvojno stanje odgovornima se smatraju lokalna, regionalna i državna politika, odnosno neadekvatna briga političkih aktera za područja od posebne državne skrbi. Premda se možemo složiti s ocjenom da politika i javna uprava nužno snose odgovornost, dio odgovornosti za obrtanje razvojnih parametara leži i na samim stanovnicima, pri čemu nije osobito ohrabrujuća indicija relativno narušenih međuljudskih odnosa, što se može tumačiti kao niža spremnost za oslobađanje kolektivnih kapaciteta za akciju. Osim navedenog, u kontekstu rastuće ekološke krize i klimatskih promjena neizostavno je fokusirati se i na taj aspekt koji predstavlja izraženu prepreku, poglavito sugovornicima koji žive na otočnim područjima.

Na temelju nalaza predstavljenog istraživanja možemo ustvrditi da istražena ruralna područja Gorskoga kotara i sjevernodalmatinskih otoka zahtijevaju demografsku, gospodarsku i opću društvenu revitalizaciju. Potencijalna decentralizacija, deurbanizacija i reruralizacija (nipošto ne nužno vezana uz reagrarijaciju) jesu mogući trendovi koji bi razvojno klatno usmjerili u korist ruralnih prostora na područjima posebne državne skrbi. No, radi uravnoteženijeg razvitka Hrvatske u prostornom smislu nužno je prethodno napraviti revalorizaciju prostora tako da se područja posebne državne skrbi kao svojevrstne slijepe pjege na geografskoj karti rekonceptualiziraju kao područja od primarnog državnog interesa nakon čega valja prionuti osmišljavanju i operacionalizaciji zaokruženih razvojnih planova sinkroniziranih na makrorazini, mezorazini i mikrorazini. Primjeri dobre prakse iz neposrednog sjeverozapadnog susjedstva mogu biti poticajni za ostvarivanje uravnoteženog razvoja.

Literatura

1. Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA (2023). *Plan razvoja otoka Zadarske županije 2021.-2027. Teritorijalna strategija razvoja otoka Zadarske županije 2021.-2027.* Zadarska županija. https://www.zadarska-zupanija.hr/images/dokumenti/606/Nacrt_Teritorijalne_strategije_razvoja_otoka_Zadarske_z%CC%8Cupanije.pdf. (Pregledano 15. prosinca 2023.)
2. Ambrosio-Albalá, M. and Bastiaensen, J. (2010). *The new territorial paradigm of rural development: theoretical foundations from systems and institutional theories.* IOB Discussion Papers, 2010.02. University of Antwerp, Institute of Development Policy (IOB).
3. Babić, D. i Lajić, I. (2004). Obrazovne, radne i profesionalne težnje mladih otočana – primjer zadarskih otoka (Iž, Dugi otok, Ugljan). *Migracijske i etničke teme*, 20 (2-3): 259-282.
4. Babić, D.; Lajić, I. i Podgorelec, S. (2004). Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta. *Sociologija sela*, 165/166 (3/4): 255-276.
5. Banovac, B.; Blažević, R. i Boneta, Ž. (2004). Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog kotara. *Revija za sociologiju*, 35 (3-4): 113-141.
6. Batina, K. (2005). Baština Gorskog kotara i njezina primjena: oblici muzeološke i turističke prezentacije. *Etnološka tribina*, 34-35 (27-28): 185-196.
7. Bertram, G. and Poirine, B. (2018). Economics and development, in: Baldacchino, G. (Ed.). *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands.* Routledge.
8. Bogović, N. D.; Drezgić, S. i Čegar, S. (2022). Demografski, ekonomski i fiskalni učinci potpora razvoju brdsko-planinskih područja u Republici Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 73 (4): 513-547. <https://doi.org/10.32910/ep.73.4.2>
9. Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2): 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
10. Dax, T. (2017). *Mountain Development in Europe: Research Priorities and Trends.* [Doktorski rad, Universität für Bodenkultur Wien].
11. Domazet, M. and Marinović Jerolimov, D. (2014). Sustainability on the semi-periphery: an impossible topic in a non-existent place?, in: Domazet, M. and Marinović Jerolimov, D. (Eds.). *Sustainability Perspectives from the European Semi-periphery.* Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
12. Državni zavod za statistiku (2001; 2011; 2021). *Popis stanovništva 2001., 2011. i 2021.* <https://dzs.gov.hr/>. (Pregledano 26. kolovoza 2023.)
13. Grofelnik, H. i Maradin, M. (2023). Vodoopskrbni izazovi hrvatskih otoka u uvjetima klimatskih promjena i turističkog rasta. *Geoadria*, 28 (2): 2-35. <https://doi.org/10.15291/geoadria.4242>

14. Kearns, R. and Coleman, T. (2018). Health and wellbeing, in: Baldacchino, G. (Ed.). *The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*. Routledge.
15. Klempić, S. i Podgorelec, S. (2002). Migracije i starenje otočnog stanovništva – pet iških priča. *Migracijske i etničke teme*, 18 (4): 319-339.
16. Klempić Bogadi, S. i Podgorelec, S. (2011). Sociogeografske promjene u malim otočnim zajednicama – primjer otoka Zlarina. *Geoadria*, 16 (2): 189-209.
17. Klempić Bogadi, S.; Podgorelec, S. i Šabijan, M. (2015). Hrvatsko selo na početku 21. stoljeća – studija slučaja općina Gornja Rijeka. *Sociologija i prostor*, 53 (2): 139-161.
18. Klempić Bogadi, S.; Podgorelec, S. i Šabijan, M. (2016). Materijalno blagostanje kao objektivna dimenzija kvalitete života stanovništva ruralnih prostora – općina Gornja Rijeka. *Sociologija i prostor*, 54 (3): 197-218.
19. Knežević, R. i Grbac Žiković, R. (2013). Promjene gospodarskog značenja tranzitnog turizma u Gorskom kotaru. *Hrvatski geografski glasnik*, 75 (1): 111-130. <https://doi.org/10.21861/HGG.2013.75.01.06>
20. Korstjens, I. and Moser, A. (2017). Series: Practical guidance to qualitative research. Part 4: Trustworthiness and publishing. *European Journal of General Practice*. <https://doi.org/10.1080/13814788.2017.1375092>.
21. Kozlica, N.; Radunović, S. i Kovačić, M. (2022). *Plan razvoja Gorskog kotara za razdoblje 2022.-2027. Analiza stanja*. Delnice: Javna ustanova „Regionalna razvojna agencija Primorsko-goranske županije“. https://prigoda.hr/wp-content/uploads/2022/09/ANALIZA-STANJA-GK_2022.pdf. (Pregledano 15. prosinca 2023.)
22. Lajić, I. i Klempić Bogadi, S. (2010). Demografska budućnost Gorskoga kotara. *Migracijske i etničke teme*, 26 (2): 191-212.
23. LEADER Mreža Hrvatske (n. d.) *LEADER*. <https://lmh.hr/leader-clld/leader>. (Pregledano 3. svibnja 2024.)
24. Lincoln, Y. and Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
25. Lovrinčević, Ž.; Mikulić, D. i Budak, J. (2004). Područja posebne državne skrbi u Hrvatskoj – razlike u regionalnoj razvijenosti i demografsko-obrazovne karakteristike. *Ekonomski pregled*, 55 (5-6): 389-411.
26. Lukić, A. i Obad, O. (2016). New Actors in Rural Development - The LEADER Approach and Projectification in Rural Croatia. *Sociologija i prostor*, 54 (1): 71-90. <https://doi.org/10.5673/sip.54.1.4>
27. Lukić, A.; Opačić, V. T. and Zupanc, I. (2009). „The other side of the Zagreb - Rijeka motorway“: Socio-geographic implications in the rural periphery of Croatia. *Društvena istraživanja*, 18 (1-2): 153-173.
28. Marinković, V. (2018). Identifikacija prostorno-razvojnih trendova hrvatskih otoka analizom opremljenosti naselja centralnim funkcijama. *Sociologija i prostor*, 56 (1): 3-34. <https://doi.org/10.5673/sip.56.1.1>

29. Membretti, A.; Dax, T. and Krasteva, A. (2022). The renaissance of rural, mountainous and remote regions of Europe: a call for action, in: Membretti, A.; Dax, T. and Krasteva, A. (Eds.). *The Renaissance of Remote Places. MATILDE Manifesto*. Routledge.
30. Miletić, G.-M.; Bara, M. i Marinović Golubić, M. (2018). Sekundarno stanovanje i transformacija naselja Okruga Gornjeg na otoku Čiovu. Pogled iz lokalne perspektive. *Sociologija i prostor*, 56 (3): 227-249. <https://doi.org/10.5673/sip.56.3.2>
31. Morey Hawkins, J. (2017). Thematic analysis, in: Allen, M. (Ed.). *The Sage encyclopedia of communication research methods*. SAGE Publications, Inc.
32. MRRFEU - Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije Republike Hrvatske (2018). *Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti jedinice lokalne samouprave*. https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti_jedinice%20lokalne%20samouprave.pdf. (Pregledano 15. prosinca 2023.)
33. Nacionalna klasifikacija statističkih regija 2021. (HR_NUTS 2021.). *Narodne novine*, 125/2019.
34. Nacionalni plan razvoja otoka 2021. – 2027. (2021). *Narodne novine*, 143/2021.
35. Nakićen, J. i Čuka, A. (2016). Demografski razvoj otoka Brača i sklonost otočana iseljavanju. *Migracijske i etničke teme*, 32 (3): 319-351. <https://doi.org/10.11567/met.32.3.2>.
36. Nejašmić, I. (2013). Demografsko starenje na hrvatskim otocima. *Migracijske i etničke teme*, 29 (2): 141-168. <https://doi.org/10.11567/met.29.2.2>
37. Papić, A. (2022). Obrazovna iskustva i aspiracije mladih na otoku – primjer otoka Ugljana. *Socijalna ekologija*, 31 (2): 171-197. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.31.2.2>
38. Pejnović, D. i Kordej De-Villa, Ž. (2015). Demografski resursi kao indikator i čimbenik dispariteta u regionalnom razvoju Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 24 (3): 321-343. <https://doi.org/10.5559/di.24.3.01>
39. Podgorelec, S. i Bara, M. (2014). Žensko iskustvo migracija i starenja – pogled s otoka. *Migracijske i etničke teme*, 30 (3): 379-404. <https://doi.org/10.11567/met.30.3.5>
40. Program razvoja brdsko-planinskih područja 2022. – 2025. (2022). *Narodne novine*, 23/2022.
41. Saldaña, J. (2009). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: Sage.
42. Skupina autora (2022). *Plan razvoja Gorskog kotara za razdoblje 2022.-2027*. Primorsko-goranska županija. https://www.brodmoravice.hr/files/nacrt_prijedloga_plana_razvoja_gorskog_kotara_2022.pdf. (Pregledano 15. prosinca 2023.)

43. Spevec, D. (2009). Populacijski potencijal Krapinsko-zagorske županije. *Hrvatski geografski glasnik*, 71/2: 43-63.
44. Spevec, D. i Vuk, R. (2012). Demografski resursi i potencijali te organizacija primarnog obrazovanja u Krapinsko-zagorskoj županiji. *Hrvatski geografski glasnik*, 74/1: 187-212.
45. Starc, N. (2001). Managing Island Development: the Croatian Case. *Sociologija i prostor*, 39 (1/4): 15-36.
46. Šulc, I. and Zlatić, M. (2014). Demographic Challenges to Sustainability of Small Adriatic Islands: the Case Study of Ilovik, Croatia. *Sociologija i prostor*, 52 (1): 3-22.
47. Ursić, S.; Zlatar Gamberožić, J. and Mišetić, A. (2023). Toward “good” islands: rethinking the means and goals for island development from a female perspective. *Journal of Tourism Futures*. DOI: [10.1108/JTF-05-2023-0123](https://doi.org/10.1108/JTF-05-2023-0123).
48. Zakon o brdsko-planinskim područjima (2018). *Narodne novine*, 118/18. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/754/Zakon-o-brdsko-planinskim-podru%C4%8Djima>. (Pregledano 25. kolovoza 2023.)
49. Zakon o otocima (2016). *Narodne novine*, 116/18, 73/20, 70/21. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/638/Zakon-o-otocima>. (Pregledano 25. kolovoza 2023.)
50. Zlatar Gamberožić, J. and Tonković, Ž. (2015). From Mass Tourism to Sustainable Tourism: A Comparative Case Study of the Island of Brač. *Socijalna ekologija*, 24 (2-3): 85-102. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.24.2.1>

***“It's Nice to Come Here for a Few Days, but Living is Hard...” –
Developmental Potentials and Hindrances of Rural Settlements of Gorski
Kotar and North Dalmatian Islands from the Perspective of Residents***

Krešimir Žažar

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Zagreb, Croatia
e-mail: kzazar@ffzg.unizg.hr*

Vladimir Ivanović

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Zagreb, Croatia
e-mail: vivanovi@ffzg.unizg.hr*

Tijana Trako Poljak

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Zagreb, Croatia
e-mail: ttrako@ffzg.unizg.hr*

Abstract

Highland and island areas are dominantly rural parts of Croatia, with specific developmental challenges. Even the Croatian legal framework recognizes their special status. The paper explores experiences of residents in rural settlements that, although located in two neighbouring counties of the same Adriatic Region (NUTS2), Primorje-Gorski Kotar and Zadar County, and having a similar developmental index, geographically belong to different areas, the highland (Gorski Kotar) and the island area (Dugi Otok, Molat and Zverinac), each with its specific developmental experiences and challenges.

Theoretically, the paper builds on a secondary data analysis, illustrating the dominantly negative developmental trends in these areas. The main part of the paper presents results of the empirical research carried out by employing the qualitative methodology of in-depth semi-structured interviews (N=19) with residents of these areas in the period between January and June 2022. The convenient sample included 9 female and 10 male interlocutors of different sociodemographic characteristics, with a similar number of interviews conducted in both areas.

The interviews provided an insight into the residents' perspective on developmental potentials and hindrances of their rural settlements. Despite various determinants, it was established that interlocutors from both areas face equal developmental challenges: lack of economic activities and impossibility of finding employment are pointed out as some of the main reasons for massive migration. Furthermore, the problem of underexploitation of tourist and agricultural potentials is pointed to. In conclusion, although the rural spaces in observed Croatian mountainous areas and on North Dalmatian islands have great developmental potentials, their realization needs to be preceded by a systematic drawing up and implementation of wrapped-up

developmental plans for rural spaces at the macro, mezo and micro level, ensuring preconditions for a vibrant economic activity and demographic revitalization.

Key words: rural areas, Gorski Kotar, North Dalmatian islands, developmental potentials, depopulation, economic inefficacy.